

Міністерство освіти та науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми **«КОРЕКЦІЯ ДОВІЛЬНОЇ УВАГИ
У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ»**

Виконала:
студентка КорО1–М 18 з групи
Вознюк Діана Олегівна

Керівник:
кандидат медичних наук, доцент
Грубляк В.В.

Рецензент:
кандидат психологічних наук, доцент
Гончарук Н.М.

Кам'янець-Подільський – 2019 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТА КОРЕКЦІЇ ВЛАСТИВОСТЕЙ УВАГИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	7
1.1. Довільна увага як предмет психологічного вивчення.....	7
1.2. Особливості розвитку довільної уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	17
Висновки до першого розділу.....	23
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ВЛАСТИВОСТЕЙ УВАГИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	27
2.1. Обґрунтування методики дослідження розподілу, переключення та стійкості уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	27
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.....	31
Висновки до другого розділу.....	35
РОЗДІЛ III. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОРЕКЦІЇ ДОВІЛЬНОЇ УВАГИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	38
3.1. Психолого-педагогічні шляхи корекції довільної уваги у учнів з інтелектуальними порушеннями.....	38
3.2. Корекція довільної уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями засобами практичних вправ та системою ігор.....	46
3.3. Корекційно-розвивальна програма розвитку довільної уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	53
Висновки до третього розділу.....	66
ВИСНОВОК	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасних умовах розвитку незалежного українського суспільства все частіше виникають нові проблеми в спеціальній психології та корекційній педагогіці, що потребують їх вирішення. Відповідно до положення про спеціальну загальноосвітню школу для дітей з інтелектуальними порушеннями провідна роль відводиться корекції відхилень їх психофізичного розвитку. У Державному стандарті спеціальної початкової освіти зосереджується увага на особистісно-орієнтованому та соціально-психологічному спрямуванні розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями, а саме зазначено, що при корекції необхідно використовувати провідний вид діяльності відповідного віку дітей, який поступово набуває для них провідного значення.

Дослідники Л. Виготський, В. Крутецький, С. Рубінштейн основним видом діяльності молодших учнів вважають процес навчання. Навчальна діяльність потребує відповідного рівня розвитку психічних пізнавальних процесів у дитини (сприймання, уваги, пам'яті та мислення). При засвоєнні знань, умінь і навичок, як зазначає Ф. Гоноблін значна роль відводиться розвитку довільної уваги у дітей.

Найсуттєвішими дослідженнями, які розглядали проблему уваги, виступають наступні напрямки: розвиток уваги в онтогенезі та при культурному розвитку (Л. Виготський, С. Рубінштейн, Е. Гутман); становлення уваги у дітей з типовим розвитком у процесі навчальної діяльності (І.Барташнікова, О.Барташніков); діагностика пізнавальної сфери дитини з типовим розвитком (М.Богданова, Т.Корсикова); взаємозалежність розвитку уваги і пам'яті у дітей з типовим розвитком (А.Лурія, А. Петровський, К.Платонов, Г.Голубєв); динаміка функціонування уваги (А.Мар'янович); виховання уваги у дітей (В.Гоноблін, Н.Добринін).

Суттєво дана проблема постає при навчанні та вихованні дітей з інтелектуальними порушеннями, у яких первинним недоліком, як зазначає

Л. Виготський, виступає порушення пізнавальної діяльності та активності. Саме дослідження Л. Виготського показали, що недорозвиток вищих форм уваги, а саме її довільність, виникає за умов неспівпадання органічного та культурного розвитку дитини. Окрім того, інертність нервових процесів, низький рівень пізнавальної діяльності порушує і затримує розвиток у них довільної уваги. Тому логічним виступає точка зору Сольє, який зазначав на тому, що недорозвиток довільної уваги є складовою частиною специфічної картини усєї інтелектуальної недостатності. Отже, низький рівень прояву довільної уваги у дітей з інтелектуальними порушеннями заважає розвитку у них знань (уявлень і понять), мовлення, мислення, особистісних характеристик.

Вивчення праць М.Матвєєвої, С.Рубінштейна, В.Синьова, О.Хохліної дає нам змогу показати, що від рівня сформованості довільної уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями значною мірою залежить ступінь засвоєння програмового матеріалу, що впливає на успішність навчання в цілому. Дослідники І.Белякова, Ю. Бугера, О. Вержиховська, А.Липа, В.Петрова вказують на взаємозалежність розвитку уваги і особистісних якостей у дитини, а саме особистісно-вольових і особистісно-моральних. Різнобій досліджень у даному напрямку показує, що наукових праць з системної корекції даного процесу у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями ще не достатньо, що і зумовило вибір теми дипломної роботи магістра «Корекція довільної уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями».

Мета дослідження полягає у встановленні сутності процесів розвитку довільної уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; підборі та апробації діагностичної програми з'ясування властивостей уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; розробці змістового та організаційного забезпечення корекції довільної уваги у даної категорії учнів.

Гіпотеза дослідження. Ефективність розвитку уваги залежить від правильної системи психолого-педагогічного забезпечення корекції довільної уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, що дасть змогу не лише підвищити рівень навчованості дітей даної нозології, але й стимулювати мотиваційний компонент їх пізнавальної діяльності.

Об'єкт дослідження – розвиток довільної уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – психолого-педагогічне забезпечення корекції довільної уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати теоретичні основи розвитку та корекції властивостей уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

2. Дослідити рівень сформованості властивостей уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

3. Розробити та апробувати психолого-педагогічне забезпечення корекції довільної уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Методи дослідження: теоретико-практичний аналіз проблеми у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі, діагностичний та корекційний етапи дослідження, методики діагностики властивостей уваги; спостереження за дітьми; вивчення досвіду роботи школи; аналіз документацій та аналіз шкільних робіт учнів, бесіди з вчителями та батьками.

Експериментальна база: Хмельницька спеціальна загальноосвітня школа №32.

Теоретична значущість полягає у з'ясуванні теоретичних основ розвитку та корекції властивостей уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Практичне значення полягає у дослідженні рівня сформованості властивостей уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями;

розробці та апробації психолого-педагогічного забезпечення корекції довірливої уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті «Корекція довірливої уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями».

Структура роботи: робота має вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел.

ВИСНОВОК

Теоретико-експериментальне вивчення проблеми корекції довільної уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями дало нам змогу зробити наступні висновки.

У пізнавальній діяльності людини та її діяльності в цілому є такі компоненти, які не є психічними процесами, а лише забезпечують найбільш повний перебіг цих процесів та діяльності, тобто є необхідною їх внутрішньою умовою. Таким психологічним явищем є увага. Увага – це спрямованість і зосередженість психічної діяльності людини на певних об'єктах. Основними видами уваги є мимовільна та довільна. Мимовільна позбавлена свідомого наміру бути уважним, тобто бути зосередженим на чомусь. Вона виникає сама по собі під впливом сильного подразника, зміни його інтенсивності, раптовості тощо. Тобто мимовільна увага виникає за безпосередньої дії зовнішніх об'єктів. Довільна увага свідомо спрямовується і регулюється людиною. Найважливішими її функціями є регулювання і контроль психологічної діяльності. За критеріями наявності свідомої мети, вольового зусилля та інтересу до діяльності увагу поділяють на мимовільну, довільну та післядовільну.

Увага, як особлива форма психічної діяльності має свої властивості: стійкість уваги; зосередженість або концентрація; здатність до переключення уваги; розподіл уваги; обсяг уваги. Фізіологічною основою уваги є поява в корі головного мозку осередку оптимального збудження, який негативно індукує суміжні ділянки., саме цей осередок є домінантою, тобто панівним осередком, який визначає спрямованість і вибірковість людської уваги. Провідним видом діяльності дітей молодшого шкільного віку є навчальна. Ця діяльність вносить зміни в протікання всіх психічних процесів, зокрема, зміни відбуваються і в особливостях уваги, до якої учбова діяльність висуває нові вищі вимоги. Пізнавальні процеси з натуральних, на кінець молодшого шкільного віку повинні стати «культурними», тобто перетворитися у вищі

психічні функції. Увага у молодшому шкільному віці стає довольною, але це досить довго, особливо 1-2 класах, сильною і конкурентною щодо неї залишається мимовільна увага.

Структура психіки дітей з інтелектуальними порушеннями надзвичайно складна. Первинний дефект призводить до виникнення багатьох інших вторинних і третинних відхилень. Порушення пізнавальної діяльності і особистості дитини виявляється у самих різних його проявах. Інтелектуальні порушення ведуть за собою нерівномірні зміни у дитини різних сторін психічної діяльності. Одні психічні процеси виявляються несформованими більш різко, інші – залишаються відносно збереженими. Цим у значній мірі обумовлені існуючі між дітьми індивідуальні відмінності, які спостерігаються і в пізнавальній діяльності, і в особистісній сфері уваги залежать якості і результати функціонування всієї пізнавальної системи. Дітям з інтелектуальними порушеннями притаманна недостатність уваги, особливо довольної. Для них характерно пасивна мимовільна увага, яка супроводжується надмірним відволіканням. В одних дітей даної категорії через 10-15 хвилин роботи спостерігається надмірна рухливість. Інші стають в'ялими і пасивними. Низький рівень довольної уваги пов'язаний з недорозвитком вольових якостей у дітей з інтелектуальними порушеннями. У дітей з інтелектуальними порушеннями мимовільна увага переважає над довольною. Важливо те, що змін стану уваги розумово відстала дитина не помічає і не усвідомлює. А після довольної уваги у них не виникає взагалі. Таким чином, діти з інтелектуальними порушеннями не можуть прирівнюватись до дітей, що мають типовий розвиток і мають низький рівень розвитку уваги. Вони інші за своїми основними проявами.

Розлади уваги при ураженні головного мозку поділяють на два види: модально-неспецифічні – проявляються одночасно в багатьох видах психічної діяльності і при сприйманні подразників різних модальностей. Ці порушення спостерігаються у людей при ураженні лобних ділянок і пов'язаних з ними неспецифічних структур; модально-специфічні – виникають при ураженні

однієї сенсорної системи (зорової, слухової, нюхової тощо) і обмежуються тільки цією модальністю. Вони проявляються як неуважність до подразників лише певного виду. Так, при ураженні потиличної ділянки кори головного мозку спостерігається порушення лише зорової уваги. Іноді до розладів уваги відносять розсіяність уваги як нездатність людини тривалий час зосереджувати увагу на певному об'єкті чи виді діяльності. Причинами розсіяності можуть бути втома людини, хворобливий стан організму (висока температура, сильний головний біль), відсутність інтересу до діяльності

Школярі з інтелектуальними порушеннями мають суттєві відхилення у розвитку уваги. Багато з них не можуть концентрувати свою увагу на чомусь, вони відволікаються, переключаючись на інші об'єкти. Порушення уваги є одним з найхарактерніших симптомів інтелектуальних порушень. У молодших школярів з інтелектуальними порушеннями домінантною є мимовільна увага, тоді як в однолітків з типовим розвитком - довільна. В учнів з інтелектуальними порушеннями порушена як мимовільна, так і довільна увага. У цілому їх увага характеризується низкою порушень: незначним обсягом, слабкою стійкістю й переключуваністю, недостатньою довільністю. У процесі спеціального корекційного навчання у дітей з інтелектуальними порушеннями підвищується здатність до розподілу уваги, але при виконанні різних завдань знижується рівень її стійкості. Відмінності властивостей уваги у дітей з інтелектуальними порушеннями залежать від структури дефекту. Найменше відхилень уваги за показниками обсягу, стійкості, розподілу та динаміки є у дітей з неускладненою формою інтелектуального порушення. У школярів з інтелектуальними порушеннями з переважанням процесів збудження спостерігається значне відставання за показниками якості, стійкості та розподілу уваги. У них виявлено відносно швидкий темп роботи, який супроводжується найбільшою кількістю помилок. Такі учні 1-го класу не здатні до розподілу уваги. Діти з переважанням процесу гальмування мають найнижчий показник стійкості уваги. Більшість з них не здатна до розподілу уваги. У цієї категорії дітей

найнижчий обсяг уваги. У них спостерігається значна динаміка розвитку уваги за всіма показниками, але до 3-го класу її рівень, порівнюючи з даними інших категорій дітей з інтелектуальними порушеннями, залишається найнижчим.

Активне включення особистості у різноманітну за змістом пізнавальну діяльність сприяє формуванню уваги, доведено необхідність спеціальної організації діяльності для підвищення рівня розвитку уваги, що в подальшому сприятиме корекції розумового розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями. У аспекті їх досліджень щодо розвитку та корекції уваги учнів з інтелектуальними порушеннями компонент педагогічної діяльності виступає, як необхідний, який потребує суттєвого вивчення. Вивчення довільної уваги потребує системного впровадження вправ та ігор у навчально-виховному процесі спеціальної школи.

Методика констатувального етапу дослідження включала наступні етапи: на I етапі дослідження ми використали методику Немова для визначення розподілу та переключення довільної уваги у молодших школярів з типовим розвитком та інтелектуальними порушеннями; на II етапі дослідження ми використали методику, що спрямована на вивчення розподілу уваги молодших школярів з типовим розвитком та інтелектуальними порушеннями; III етап дослідження був спрямований на вивчення стійкості уваги у молодших школярів з типовим розвитком та інтелектуальними порушеннями; IV етапом дослідження була проведена методика на з'ясування спостережливості та активності уваги у молодших школярів з типовим розвитком та інтелектуальними порушеннями.

Порівняно з групою дослідження учнів з інтелектуальними порушеннями для дітей з типовим розвитком були характерними кращі якісні показники виконання запропонованих завдань: по-перше вони краще виконували завдання за зразком в умовах зорової інструкції; по-друге, відволікання були також частими, проте це не настільки суттєво вплинуло на кількісні показники. Для усіх дітей з інтелектуальними

порушеннями характерні наступні якісні показники виконання ними завдань: недостатнє розуміння інструкції, а саме діти фіксують свою увагу на окремих добре знайомих словах, що перешкоджає цілісному сприйманню інструкції; часті відволікання від процедури виконання завдання; характерною ознакою працездатності є швидка втомлюваність, у зв'язку з чим дослідження доводилось проводити у декілька етапів; не розуміння інструкції негативно впливало на якість виконання завдань що потребувало втручання експериментатора в роботу.

Дослідження властивостей уваги у молодших школярів з типовим розвитком та з інтелектуальними порушеннями показало, що: при дослідженні розподілу і переключення уваги виявилось, що діти з інтелектуальними порушеннями, у переважній більшості (70%) мають низький та середній (30%) рівень розвитку таких властивостей уваги, як розподіл та переключення. В той час як у молодших школярів з типовим розвитком ці дані значно вищими (50 % - високий, 50% - середній). Середні показники стійкості та розподілу уваги також відрізняються між цими категоріями дітей, відповідно, у дітей з інтелектуальними порушеннями середній показник стійкості приблизно – 0,4, а у дітей з типовим розвитком – 0,65. Показник розподілу уваги у дітей з інтелектуальними порушеннями – 0,4, а у дітей з типовим розвитком – 0,63.

Рівень спостережливості і активності уваги також є вищим про що свідчать вищі кількісні показники виконання ними методики. Дана методика засвідчила на тому, що у дитини з типовим розвитком довільність уваги формується самостійно, а дитиною з інтелектуальними порушеннями необхідно проводити корекційний вплив під час усієї навчально-виховної діяльності.

Основними напрямками корекційної роботи є: розвиток довільної уваги, цей напрямок є провідним, оскільки від рівня розвитку довільності психологічних процесів молодших школярів інтелектуальними порушеннями безпосередньо залежить успіх у її шкільному навчанні;

розвиток стійкості і концентрації уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; розвиток переключення уваги у молодших школярів інтелектуальними порушеннями. Слід також враховувати, що важливими умовами, які сприяють підвищенню ефективності корекційної роботи є: застосування розвивальних вправ та ігор з урахуванням віку молодших школярів інтелектуальними порушеннями та провідного виду їх діяльності; максимальне використання мовленнєвого супроводу завдань та стимулювання вільних висловлювань молодших школярів з інтелектуальними порушеннями (оскільки ми маємо справу з дітьми, у яких є вади мовлення, то це буде здійснювати позитивний вплив їхньої мови розвитку). Як вже зазначалося, головним завданням нашої корекційної роботи є розвиток довільної уваги дітей молодшого шкільного віку. Для цього можна використати наступні вправи: вправи для розвитку розподілу уваги; вправи для розвитку довільної уваги; вправи для розвитку переключення уваги; вправи для розвитку стійкості і концентрації уваги; вправи для розвитку обсягу уваги.

У процесі організації корекційно-розвивальної роботи ми керувалися наступними принципами складання і реалізації корекційної програми, що визначали стратегію, цілі, задачі корекції, методи і засоби педагогічного впливу, а саме: системності корекційних, профілактичних і розвиваючих задач; єдності діагностики і корекції; пріоритетності корекції причинного типу; дотримання діяльнісного принципу корекції; урахування вікових, педагогічних та індивідуальних особливостей дитини; дотримання комплексності методів педагогічного впливу; активне залучення соціального оточення до участі в корекційній роботі. Задачі корекційної роботи були сформульовані як система завдань трьох рівнів: корекційного – виправлення відхилень і порушень уваги у дітей з інтелектуальними порушеннями, вирішення труднощів розвитку; профілактичного – попередження відхилень і труднощів у розвитку уваги молодших школярів з інтелектуальними

порушеннями; розвивального – оптимізація, стимулювання, збагачення змісту корекції та розвитку уваги у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

На формувальному етапі дослідження ми насамперед розглянули та врахували методологічні положення щодо корекції уваги учнів з інтелектуальними порушеннями, зокрема: особистісно-зорієнтована парадигма, діяльнісний, активний характер формування і корекції уваги, цілісний інтегрований підхід до організації навчально-виховного процесу, опора на загально-педагогічні і корекційні принципи. Виходячи з методологічних положень та мети, ми визначили умови корекції уваги учнів з інтелектуальними порушеннями: взаємодія та співпраця сім'ї і школи; прогностична комплексна діагностика уваги учнів з інтелектуальними порушеннями; урахування залежності між рівнем розвитку уваги й успіхами у засвоєнні навчального матеріалу молодшими школярами; варіативність і оптимальне поєднання традиційних та інноваційних методів і форм роботи з учнями з інтелектуальними порушеннями; відповідне кадрове і дидактико-методичне забезпечення корекційного процесу. Реалізації умов корекції уваги учнів з інтелектуальними порушеннями сприятимуть наступні фактори: рівень психофізичного розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями; готовність педагогічних кадрів до роботи з учнями з інтелектуальними порушеннями; робота школи з батьками та учнями з інтелектуальними порушеннями; вплив родини на розвиток учнів з інтелектуальними порушеннями; соціальний стан сім'ї, яка має дітей даної нозології.

Цілеспрямований вплив на кожну дитину з інтелектуальними порушеннями здійснювався через корекційний комплекс, що представляв собою системне утворення, яке складалося з декількох взаємо залежних блоків: діагностичного, установчого, корекційного, блоку оцінки ефективності корекційних впливів. Складові корекційного комплексу: зміст підготовки: діагностичний, установчий; процес підготовки: корекційний,

оцінка ефективності корекційних впливів; управління процесом корекції уваги: діагностика, прогноз, організація, моніторинг, корекція.

Для розвитку довільної уваги у учнів з інтелектуальними порушеннями ставили перед ними посильні завдання. Пропоновані учням завдання спочатку носили ігровий характер, потім виконання кожного завдання поступово набувало характеру навчальної діяльності. Педагогічні ігри та вправи допомагали: утримувати увагу на одному й тому ж завданні як найдовше (стійкість і концентрація уваги); швидко переводити увагу з одного об'єкта на інший, переходити від одного виду діяльності до іншого (переключення уваги); підпорядковувати увагу учнів з інтелектуальними порушеннями вимогам діяльності (довільність уваги); помічати в предметах і явищах малопомітні, але суттєві ознаки і властивості (спостережливість); розподіляти увагу між двома різноспрямованими завданнями.

Нами було розроблено методичні рекомендації для корекційних педагогів з розвитку уваги у учнів з інтелектуальними порушеннями і корекції її недоліків. В процесі організації експериментальної роботи ми враховували те, що вчасно прийняті превентивні міри дадуть змогу попередити різного роду відхилення в розвитку уваги у учнів з інтелектуальними порушеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барташнікова І. А. Розвиток уваги та навичок навчальної діяльності у дітей 5-6 років / І.А.Барташнікова, О.О. Барташніков – Тернопіль: Навчальна книга, – Богдан, 2006. – 40 с.
2. Бех І.Д. Від волі до особистості / І.Д. Бех. – К.: Україна-Віта, 1995. – 202 с.
3. Бех І.Д. Нравственность личности – стратегия становления / І.Д. Бех. – Ровно: РИОПП, 1991. – 140 с.
4. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. посібник / І.Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
5. Богданова М.Г. Диагностика познавательной сферы ребенка / М.Г.Богданова, Т.В.Корсилова – М.: Просвещение, 1994. – 261 с.
6. Вікова психологія / за ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1986. – 268 с.
7. Волкова Г.Н. Творчі ігри, завдання і тести для розвитку пам'яті та уваги / Г.Н. Волкова. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2006. – 240 с.
8. Гоноблин Ф.Н. Воспитание внимания учащихся / Ф.Н. Гоноблин. – М.: Издательство МГУ, 1984. – 100 с.
9. Грановская Р.М. Элементы практической психологии / Р.М. Грановська. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1982. – 340 с.
10. Гутман Э.М. Исследование развития внимания в онтогенезе / Э.М. Гутман // Вопросы психологии. – 1990. – №4. – С.19.
11. Добрынин Н.Ф. Внимание и его воспитание / Н.Ф. Добрынин. – М.: Знание, 1981. – 32 с.
12. Дульнев Г.М. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе / Г.М. Дульнев. – М.: Просвещение, 1981. – 176 с.
13. Загальна вікова і педагогічна психологія. Практикум / за ред. Д.Ф. Ніколенка. – К.: Освіта, 1980. – 145 с.
14. Загальна психологія / за ред. О. Скрипченка. – К.: Освіта, 1997. –

462с.

15. Исаев Д.Н. Умственная отсталость у детей и подростков / Д.Н. Исаев. – СПб.: Речь, 2003. – 391 с.

16. Ілляшенко Т.Д. Чому їм важко вчитися? / Т.Д. Ілляшенко. – К.: Початкова школа, 2003. –144с.

17. Коррекционно-развивающие игры как метод обучения в специальной педагогике/ Н.Д.Соколова//Дефектология. – 1996. – №2. – С. 26-30.

18. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2002. – 628с.

19. Крутецкий В.А. Психология / В.А.Крутецкий. – М.: Просвещение, 1986. – 284с.

20. Лубовский В.И. Психологические проблемы аномального развития детей / В.И. Лубовский. – М.: Педагогика, 1989. – 104 с.

21. Лурия А. Р. Внимание и память / А.Р.Лурия. – М.: Просвещение, 1975. – 260с.

22. Лурия А.Р. Лекции по общей психологии / А.Р. Лурия. – СПб.: Питер, 2007. – 320с.

23. Люблінська Г.О. Дитяча психологія / Г.О. Люблінська. – К.: Вища школа, 1974. – 372с.

24. Маклаков А. Г. Общая психология / А.Г. Маклаков. – СПб.: Питер, 2002. – 430с.

25. Матвеева М.П.Корекційна робота у системі освіти дітей з вадами розумового розвитку / М.П. Матвеева, С.П. Миронова.– Кам'янець-Подільський: Інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського державного університету, 2005. — 164 с.

26. Марьянович А. Т. Методика исследования динамики внимания / А.Т. Марьянович // Вопросы психологии. – 1983. –№2. – С. 129-132.

27. Мерсиянова Г.Н. Выполнение практических заданий учащимися вспомогательной школы / Г.Н. Мерсиянова. – К.: Радянська школа, 1985. – 81 с.
28. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: навчальний посібник / С.П. Миронова. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2008. – 204 с.
29. Немов Р. С. Психология / Р.С.Немов. – М.: Просвещение, 1990. – 215с.
30. Немов Р.С. Психология: Учебник для студентов педагогических учебных заведений. В 3 кн. / Р.С.Немов.– М.: Владос, 2001. – 527с.
31. Микитин Б.П. Развивающие игры / Б.П. Микитин. – М.: Просвещение, 1981. – 116с.
32. Обухова Л. Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы / Л.Ф. Обухова. – М.: Просвещение, 1995. – 390с.
33. Общая психология / под ред. А. В. Петровського. – М.:Просвещение, 1986. – 231с.
34. Основы специальной психологии / под ред. Л.В. Кузнецовой. – М.: Издательский центр: «Академия», 2002. – 480 с.
35. Петрова В.Г. Белякова И.В. Психология умственно отсталого школьника / В.Г. Петрова, И.В. Белякова. – М.: Издательский центр: «Академия», 2002. – 160 с.
36. Петровський А.В. Психология / А.В. Петровський, М.Т. Ярошевський. – М.: Academia, 2000. – 512с.
37. Пинский Б.И. Психологият рудовоз деятельности учащихся вспомогательной школы / Б.И. Пинський. – М.: Просвещение, 1985. – 127 с.
38. Платонов К.К. Психология / К.К.Платонов, Г.Г.Голубев. – М.: Высшая школа, 1987. – 247с.
39. Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та розумового

розвитку. МОН України. Наказ №852 від 15.09.2008 // Офіційний вісник України від 20.10.2008. – 2008. – №18 – С.6.

40. Психологічна енциклопедія / упор. О.М.Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.

41. Психологический словарь / под ред. В.П.Зинченко, Б.Г.Мещеряков. – М.: Просвещение, 1996. –502с.

42. Психологія / за ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2001. – 400с.

43. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія / за ред. С.П. Миронової. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 220 с.

44. Психологические вопросы коррекционной работы во вспомогательной школе / под ред. Ж.И.Шиф, Т.Н.Головиной. – М.: Педагогика, 1977. – 150с.

45. Рогова Е.И. Настольна книга практического психолога в образовании: В2 кн. / Е.Н. Рогова – М.: Владос, 2001.– 380с.

46. Рубинштейн С. Я. Основы общей психологии / С.Я. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 1999. – 290с.

47. Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника / С. Я. Рубинштейн. – М.: Просвещение, 1986. – 192с.

48. Синьов В.М. Психологія розумово відсталої дитини: підручник / В.М. Синьов, М.П.Матвеева, О.П. Хохліна. – К.: Знання, 2008. – 359с.

49. Смирнова А.Н. Коррекционно-воспитательная работа учителя вспомогательной школы / А.Н. Смирнова. – М.: Просвещение, 1982. – 189 с.

50. Специальная психология / под ред. В.И. Лубовского, Т.В Розановой, Л.И. Солнцева. – М.: Академия, 2005. – 464 с.

51. Стадненко Н.М. Формирование положительного отношения учебно-трудовой деятельности учащихся вспомогательной школы / Н.М. Стадненко. – К.: Радянська школа, 1982. – 92 с.

52. Стадненко Н.М. Нариси з олігофренопедагогіки / за заг. ред. Н.М. Стадненко / Н.М.Стадненко, М.П. Матвеева, А.Г. Обухівська. – Кам'янець-

Подільський: Інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського державного університету, 2002. – 200 с.

53. Степанюк С. Спілкування – важливий чинник вироблення соціальної позиції розумово відсталих дітей / С. Степанюк // Дефектологія. – №3. – 1998. – С. 25 – 26.

54. Татъянчикова І. Життєві орієнтації учнів допоміжної школи / І Татъянчикова // Дефектологія. – 1999. – №4. – С. 35 - 38.

55. Ушинський К.Д. Человек на предмет воспитания. Собрание сочинений / К.Д. Ушинський. – М.: Просвещение, 1980. – Т.8. – С.440 – 460.

56. Уфимцева Л.П. Игровые задания по коррекции и развитию познавательных процессов у учащихся с нарушением интеллекта / Л.П. Уфимцева // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития, 2003. – № 6. – С. 39 –54.

57. Харченко Л.П. Особливості застосування невербальних засобів ділового спілкування методологія й методи соціальної роботи / Л.П. Харченко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2013. – № 4. – С. 58-65.

58. Хохліна О.П. Розумово відстала дитина / О.П. Хохліна // Діти з особливими потребами: Поради батькам. – К.: Науковий світ, 2004. – С.151-169.

59. Хохліна О.П. Усвідомлення учбової діяльності в розумово відсталих школярів / О.П. Хохліна // Дефектологія. – 1997. – №2. – С.7-9.

60. Шипіцина Л.М. Дослідження когнітивних особливостей невербальній комунікації в дітей із розумової відсталістю / Л.М. Шипіцина, П.У. Заширинська. – СПб: вид-во ИСПиП, 2007. – 27 с.